

חיוב הבעל במזונות אשתו

דין עולה עימו ואינה יורדת עימו

חבוא

הבעל חייב בסיפוק צורכי אשתו: במזונות, במדור, בכסות ועוד. עלינו לברר מהי רמת החיים אותה חייב הבעל לספק לאשתו. במשנה כמעט ואין התייחסות לנושא זה באופן מסודר למעט מקרי גבול - המשרה אשתו על ידי שלישי¹ והמדיר את אשתו².

ברך סד, ב אומרת המשנה שהמשליש מזונות לאישתו לא יפחות לה מכמות מסוימת של מזונות, כסות, מדור ועוד, וכן שהיא חייבת לו כנגד זה סך מסוים של מעשה ידיה. אך המשנה מסייגת ואומרת "במה דברים אמורים בעניי שבִּישְׂרָאֵל אבל בעשיר הכל לפי כבודו"³.

התוספתא⁴ מציינת שלא רק מזונות יש לה אלא גם כוס, כף, וכדומה. "אבל יין אין לה שאין נשותיהן של עניים שותות יין, כר אין לה שאין נשותיהן של עניים ישנות על כר". לכאורה משמע שהכל לפי מצבו הכלכלי של הבעל. אך בהלכה הבאה "העשיר עולה עמו, העני אינה יורדת עמו", אנו פוגשים לראשונה מקרה בו אדם צריך לדאוג לאישתו לרמה אחרת ממה שהוא חי בה כרגע⁵; לסיכום נראה לכאורה גם מהמשנה וגם מן התוספתא⁶, שבין אם מצב הבעל טוב ובין אם מצב הבעל רע - היא עמו. למעט מקרה שבו הוא הרגילה לרמת חיים מסוימת, ואז אינו יכול להוריד אותה ממה שהיתה רגילה⁷.

בגמרא מופיע דין "עולה עימו ואינה יורדת עימו" בשלשה מקומות בצורה מפורשת, בדין מינקת, בחיוב קבורתה ובחיוב כר וכסת. הדין הזה מתפרש בגמרא כחיוב לדאוג לאשה לרמת חיים, כדרך שהיתה רגילה בבית אביה או על פי דרך בנות משפחתה, גם כשמצבו הכלכלי

1. עיין בהערה 1 במאמר הקודם.

2. סד, ב.

3. ע, ב.

4. יש לרונן האם המזונות הכתובים במשנה הם מזונות עניה או אלו מזונות של אדם בינוני ואף על פי כן זה חובה על כל משרה אשתו על ידי שלישי. כמו כן יש לעיין האם דין "במה דברים אמורים בעניי" אך בעשיר הכל לפי עשרו אולי נכתב דוקא במינקת.

5. תוספתא ה, ז.

6. בהמשך התוספתא מביאה את סיפורה של ביתו של נקדימון בן גוריון ושם רואים מציאות שכאשר באמת אין לבעל - יורדת ויורדת.

7. מסקנה זו נכונה אם קוראים בתוספתא העני כלומר אותו עשיר ירד מנכסיו ונהיה לעני. אך אם קוראים העני לכאורה המסקנה מרחיקת לכת עוד יותר, שגם עני שנשא בת טובים אינה יורדת עימו.

8. עד כמה צריך להתאמץ כדי לדאוג לרמת החיים בה הוא מחויב כלפי אישתו נחלקו בתוספות סג וע"ש.

ירוד - אינה יורדת עמו. ומאידך אם מצבו הכלכלי טוב משהיתה רגילה - עולה עמו. שני מקורות נכתבו בגמרא לדין "עולה עמו ואינה יורדת עמו", הפסוק "בעלת בעל", והפסוק "כי היא היתה אם כל חי"⁹, אך בפשטות, מקורות אלו הם בגדר אסמכתא.

שתי שאלות עולות מהסבר הגמרא: האחת - דין זה נכתב בגמרא לגבי שלשה ענינים שאינם מרכז החיים המשותפים, אלא דינים צדדיים, האם דין זה נכון גם לגבי שאר חיובי הבעל? מדוע במשנת ה"משרה" לא מוזכר כלל דין "אינה יורדת עימו"? כלומר מדוע בעני שבישראל יכול הוא לתת לה לפי סך מסוים ואין הוא מחויב לה לפי דרך בנות משפחתה. והשאלה השניה - מדוע קיים דין "אינה יורדת עימו", כלומר, מדוע יהיו חובות לבעל לגבי אשתו שיקבעו על פי רמת חיים של בנות משפחתה או אפילו בנות משפחתו¹⁰. מדוע שלא יהיה מצבו הכלכלי של הבעל, המדרד היחיד לרמת חייהם המשותפים.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם¹¹ כתב "כמה מזונות פוסקין לאישה, פוסקין לה לחם שתי סעודות בכל יום סעודה בינונית של כל אדם באותה העיר שאיננו לא חולה ולא גרגרן, ומאותו מאכל של אנשי אותה העיר אם חטים חטים ואם שעורים שעורים וכן אורז או דוחן או משאר מינין שנהגו בהן, ופוסקין לה פרפרת לאכול בה הפת כגון קטנית או ירקות וכיוצא בהן". הרמב"ם לא כתב דין זה דווקא במשרה אלא כחיוב בסיסי המוטל על כל אדם. את דין "עולה עמו ואינה יורדת" מזכיר הרמב"ם רק במינקת ובקבורה.

נראה להסביר ברמב"ם, שבדברים העיקריים לא נאמר דין אינה יורדת עימו אלא כל אדם צריך לתת לאישתו מזון של אישה בינונית, ואם הוא עשיר הכל לפי כבודו, והוא הדין בכסות ובמדור¹², וזה פשט לשון משנת "המשרה". כלומר, הרמב"ם סובר שהדין המרכזי בחובות הבעל לאשתו נכתב במשנת "המשרה", וענינו שעל כל בעל לדאוג לאשתו לכל הפחות לרמת חיים ממוצעת של אנשי אותה העיר ואפילו הוא עני שבישראל, אך זהו החיוב הבסיסי ואם הוא עשיר, הכל לפי עושרו. ודין עולה עימו ואינה יורדת הוא דין צדדי שאינו קשור במרכז החיים וענינו, לשמור על כבודה של האשה ושלא ייגרם לה בזיון. ולכן לא נאמר אלא לענין קבורה ומיניקת, כדי שלא תתבזה אישתו. כמו שמבואר¹⁴ שאישה שמינקת זה מנהג נשים עניות. וכן דין קבורתה עיקרו מצד כבוד האשה כמו שנאמר "הכל לפי כבודו ואם היה כבודה יותר מכבודו קוברין אותה לפי כבודה"¹⁵.

9. בראשית כ, ג.

10. בראשית ג, כ.

11. מח, א רש"י ד"ה דאורחה: "דרך בנות משפחה בכך" וד"ה אורחיה: "לבנות משפחתו עושין כן".

12. הלכות אישות יב, י.

13. הלכות אישות יג, א.

14. הלכות אישות כא, ה.

15. הלכות אישות יד, כג.

שיטת התוספות, הטור והשולחן ערוך

התוספות¹⁶ מעירים שלכאורה יש סתירה לדין זה ממהלך הסוגיא בדף ע, ב. הגמרא שם דנה בעניין בעל המדיר את אשתו מלהנות לו. ושואלת באיזה מצב מדובר, שהרי בדרך כלל אינו יכול להדירה, שהרי הוא משועבד לה. הגמרא מסיקה, שמדובר באשה שאמר לה בעלה "צאי מעשה ידייך במזונותייך", והיא יכולה לספק לעצמה מזונות ברמת החיים שהיתה רגילה עמו, אך כיון שמדיר אותה זכותה לחזור לרמת חיים אליה היתה רגילה בבית אביה. לשון הגמרא הוא "לא צריכא, דרגילה בבית נשא וקא מגלגלה בהדיה". לכאורה דין זה סותר את דין "אינה יורדת עמו" שהרי משמע שכל זמן שהם חיים ביחד היא מתגלגלת עימו, ואינו חייב לדאוג לה לרמת החיים שהייתה רגילה בבית אביה¹⁷. התוספות מסבירים זאת בשתי דרכים. דרך אחת - שהיא סברה ומחלה לזמן מסוים על הרמה שהיתה רגילה בבית אביה¹⁸. והדרך השניה - שדין אינה יורדת אינו מוצמד כלל לבית אביה אלא לבנות משפחה, וכשמדירה זכותה לחזור לרמת בית אביה.

הסבר זה ניתן להבין בשני אופנים: א. סברת התוספות היא שבמקרה בו האשה מכירה בני משפחה, שחיים ברמה פחותה ממה שהיתה רגילה בבית אביה, הרי היא כבר רגילה לרמת חיים כזו, ולכן יכול הבעל לספק לה רמת חיים כזו. ודין אינה יורדת אינו אלא כשהיא יורדת מכל רמת חיים שהכירה לפני החתונה. על פי הסבר זה אם יש לה בנות משפחה שבעליהם עניים יכול גם בעלה העני לספק לה רמת חיים של אנשים עניים במעמדו הכלכלי, אך אם אין לה בנות משפחה עניות - חייב בעלה לספק לה רמת חיים גבוהה יותר ממעמדו הכלכלי, עד הרמה שבנות משפחתה רגילות בה.

ב. הסבר אפשרי נוסף בתוספות הוא שעיקר חיוב הבעל הוא כפי מצבו הכלכלי בלבד, כלומר אוכלת ממה שהוא אוכל. וההצמדה לבנות משפחתה אינה אלא במקרים בהם גם בנות משפחתה העניות כמוהו נוהגות בגדולה מסוימת - את אותו מנהג חייב הוא לספק לאשתו. על פי הסבר זה אם אין בנות משפחה במעמד הכלכלי, אלא רק עשירות יותר, אינו חייב לספק לה אלא כמעמדו הכלכלי, ובלבד שלא יוריד אותה ממנו. הסבר זה משמע מלשון הטור: "חייב במזונותיה כיצד, אוכלת עמו ממה שהוא אוכל ושותה עמו ממה שהוא שותה" כלומר, כאשר הטור מגדיר את חיוב המזונות, הוא מביא את דין מתגלגלת עימו ולא את דין עולה עימו ואינו יורדת. ולגבי דין אינה יורדת אמר "ואם כל בני משפחתה בין אותם שהן עשירים בין שאינם עשירים מבקשים אותם הגדולות או צריך להנהיגה כדרך שנוהגין בני משפחתה", משמע,

16. ע, ב תוד"ה והאידינא דאדרתן.

17. הרמב"ם אינו פוסק את הגמרא הזאת להלכה כמו שמסביר הר"ן בריש פרק שביעי, ועל כן אין לו צורך להתייחס לגמרא זו שהרי לא נכתבה אלא בגלל שיטת תנאים שאינה להלכה, ולשיטת ההלכה לא נכון לומר שאשה מתגלגלת עם בעלה. וכן מפורש בחלקת מחוקק ע, ס"ק ג. אמנם שם הוא כותב שסברת הרמב"ם הוא שחייב אדם לכבד את אשתו יותר מגופו, אך לפי דברינו הרמב"ם סובר שדין המזונות הוא קבוע ואסור לרדת ממנו.

18. הבית שמואל ע, ס"ק א אומר שנפקא מינה שאם אומרת במפורש שאינה מוחלת, בעלה חייב לה כבית נשא.

שכאשר גם העניים נוהגים יותר מיכולתם חייב גם הוא לנהוג כך, אך אם אין עניים כמוהו אינו חייב בכך. וכן הבין החלקת מחוקק¹⁹ בדעת השולחן ערוך.

שיטת רש"י ועוד ראשונים

בניגוד לדעת התוספות והרמב"ם, רש"י הסביר בגמרא שרמת החיים של האשה נקבעת על פי מה שהיתה רגילה בבית אביה, או שרגילות בנות משפחתה. וכפי שנראה בהמשך הרבה ראשונים ראו בדין "עולה עמו ואינה יורדת עמו" על פי הסבר רש"י, את הגדר הבסיסי של כל חיובי הבעל כלפי אשתו ולא רק חיוב קבורה ומינקת.

לשיטתם נראה שהסברא היא שאישה מתחתנת על דעת שיהיו לה חיים כמו שהיתה רגילה, או שלא יהיה לה "הלם" מחייה החדשים. ולכן אסור לו להורידה ממה שהיתה רגילה, אלא אם מחלה לו וקיבלה לחיות ברמה אחרת כמו בגמרא בדף ע, ב (על פי ההסבר הראשון בתוספות). ואם הוא או בנות משפחתו חיים ברמה גבוהה ממה שהיתה רגילה חייב לתת לה, כי הם חיים ביחד ואסור לו להתייחס אליה כאל שפחתו.

הראשונים לא אמרו דברים אלה בפירוש בדין אינה יורדת, אבל כך עולה מדבריהם בעיקר בסוגיית "עולה עמו".

"עולה עמו"

מובא בגמרא שאם אין דרכו להניק²⁰ לא מחייבים אותה בגלל ש"עולה עמו". אך בדין חיוב כר וכסת נסתפקה הגמרא:

"ת"ר: אין נותנין לה כר וכסת, משום ר' נתן אמרו: נותנין לה כר וכסת. היכי דמי? אי דאורחה, מאי טעמא דתנא קמא? ואי דלאו אורחה, מ"ט דרבי נתן? לא צריכא, כגון דאורחה דידיה ולא אורחה דידיה, תנא קמא סבר, אמר לה: כי אוילנא שקילנא להו, וכי אתינא מייתנא להו בהדאי; ורבי נתן סבר, אמרה ליה: זימנין דמיתרמי בין השמשות ולא מצית מייתי להו, ושקלת להו לדידי ומגנית לי על ארעא"^{21,22}

רואים שיש גורם נוסף לדעת תנא קמא, שלמרות דין "עולה עמו" אם הוא לא נמצא עימה אין הוא מחויב לתת לה כר, וכך מסביר התוספות רא"ש (בתירוץ ראשון). המהר"ם שיף מקצין זאת ואומר, שאפילו הוא נמצא עמה אך אין לו כר, אינו מחויב לספק לה כר. רואים שדין זה שייך לחיים המשותפים בין בעל ואשה, ורק כשהם חיים ביחד צריך הוא לדאוג שתהיה כמוהו

19. ס"ק א; ג.

20. דרך בנות משפחתו - רש"י.

21. סה, א.

22. הרי"ף לא הביא את המחלוקת לגבי דין עולה עמו בהלכותיו. הריטב"א מסביר בדעת הרי"ף, שהוא מבין שיש מחלוקת סוגיות בין התנאים שבסוגיא שלנו לבין התנא במשנת "המשרה", האם דין עולה עמו הוא דווקא כאשר היא עמו, או גם כאשר היא אינה עמו. והרי"ף פסק כמשנה שדין עולה עמו הוא בכל מקרה.

ולא תחיה ברמה פחותה ממנו, כשפחתו. התוספות רא"ש מתרץ תירוץ נוסף ומחלק בין תענוג רגיל שהבעל חייב לספק גם כאשר אינו נמצא עמה, ובין תענוג יתר שאין הוא חייב לה אם הוא לא נמצא. זאת אומרת שדברים רגילים מגיעים לה כי על דעת זה התחתנה, ובדברים החריגים אין דין עולה עמו כשאינו עמה כי לא התחתנה על דעת זה. על-פי זה נסביר את דין מינקת שחייב לה גם כשאינה עמו, כדי שלא תחשב בעיני משפחתו כאחת השפחות, וזה מהדברים שמגיעים לה.

הרמב"ן הסביר בגמרא, שיש שני שלבים בהגדרת חובתו כלפיה: שלב ראשון - האם זה דרך בנות משפחתה? ואם כן חייב לתת לה. אם לא, יש מושג הקרוי "אורחה", כלומר אם הם התרגלו לחיות בצורה מסוימת, חייב לתת לה את מה שהרגילה. ודיון הגמרא הוא במקרה שאין זה דרך בנות משפחתה אך זה "אורחיה ולא אורחה", כלומר הוא התרגל לצורה מסוימת של חיים בדבר מסוים והיא לא התרגלה בכך, האם חייב לתת לה רמת חיים כפי שהוא חי גם כשהוא לא נמצא. אבל ודאי שאם הוא נמצא צריך לתת לה כר וכסת, כי זה אורחיה - והם חיים ביחד.

הראב"ד מסביר שהמחלוקת היא לגבי כר וכסת שני. כלומר, במידה ודרך בנות משפחתה לישון עם כר ודאי שבכל מקרה חייב לדאוג לה שהרי אסור לו להורידה. אך המחלוקת היא האם יש מקום לחשוש שמא ישכח להביא כר לעצמו וירצה לקחת את שלה, וממילא נחייבו כבר מעתה לתת לה שני כרים. ודיון זה הוא בדין עולה עמו, כיוון שאם היה זה גם אורחה דידה, והיינו צריכים לחשוש ל"אינה יורדת עמו", לא היתה מחלוקת שחייב לה אפילו כר וכסת שני. רואים מהראב"ד שדין "אינה יורדת" חשוב מדין "עולה עמו".

כיוון זה רואים גם ברשב"א²³ הפוסק שכדי לדאוג לאישתו שלא תהא יורדת מאורחה, חייב אדם לילך לחזור על הפתחים, אך אם זה לא אורחה אלא אורחיה, אינו מחויב לחזור על הפתחים כדי לתת לה.

נראה אפוא שיש שתי טעמים עיקריים בדין עולה עמו: טעם אחד, כדי שלא תתבוז על ידי בנות משפחתו, ולכן עליו לנהוג בה על פי הרמה המקובלת במשפחתו. וטעם שני, כיוון שהם חיים ביחד, חייב לדאוג לה שתחיה ברמת החיים שלו, ואסור לו ליצור פערים ברמת החיים.

מהרמב"ן משמע שעיקר הדגש הוא על הטעם הראשון שייפגם מעמדה ותתבוז. ומהרא"ש משמע שהטעם השני הוא העיקרי ולכן יש דברים שאינו חייב לה כשלא חיה עמו.

נראה מכל האמור שדעת הרא"ש, הרמב"ן, הראב"ד והרשב"א היא, שדין אינה יורדת עימו הוא שאין לבעל לתת לאישתו פחות מרגילותה אצל בית אביה²⁴, וגדר זה תקף לכל חיוביו כלפיה כולל מזונות.

23. ובריטב"א בתירוץ שני ברש"י.

24. ריטב"א.

סיכום

שיטת הרמב"ם - יש גדר קבוע לכל אדם בחיוב רמת המזונות שאדם חייב לספק לאשתו והוא רמת חיים של אדם בינוני, כל זה בעניי שבישראל, אבל עשיר אשתו עולה עמו. דין עולה עמו ואינה יורדת לא נאמר אלא בשני המקרים בהם נכתב בש"ס, היינו מינקת וקבורה בלבד, ועניינו של דין זה הוא לשמור על כבודה של האשה, ולא דין ברמת חייה.

שיטת התוספות, הטור והשולחן ערוך - יש שתי אפשרויות להבין את שיטת התוספות.

אפשר להבין שסובר שאדם חייב לספק לאשתו רמת חיים שהיא מכירה, כי לא הסכימה להינשא אלא על דעת שתחיה באופן נורמלי, ונורמלי מבחינתה זה מה שהיא מכירה מבנות משפחתה. ולכן אם יש מבנות משפחתה שחיות בעניות, יכול לתת לה רמת חיים זו. אך אם בנות משפחתה עשירות כולם, חייב לספק לה רמת חיים כשלהן. יוצא שסוגיית עולה עמו ואינה יורדת, היא סוגיא מרכזית למרות שנכתבה במקומות שוליים, אך צריך להבין, שהמדד הוא בנות משפחתה העניות ביותר ולא בית אביה.

הבנה שניה בדעת התוספות היא, שלעולם אין רמת החיים של בני הזוג נקבעת אלא לפי מצבו הכלכלי של הבעל בלבד - "מתגלגלת עמו". ודין "אינה יורדת" בבסיסו הוא שאינו יכול לרדת מרמת חיים שבה מורגלים אנשים במצב כלכלי דומה לשלו. ישנם שני חריגים בכלל זה. א. אם בנות משפחתה, גם אלו שבמצב כלכלי דומה לשל בעלה, נוהגות מנהג מסוים, חייב גם בעלה לתת לה את אותו מנהג, כי על דעת כן התחנתה עמו. ב. מקרה נוסף בו על הבעל לספק לה רמת חיים על פי בנות משפחתה, הוא במקרה שהדיר אותה, או השרה אותה על ידי שלישי והוציאה מביתו, שאז חייב במזונותיה כדרך שהיתה בבית אביה.

להבנה זו יוצא שמעיקר הדין חייב אדם לספק לאשתו את רמת החיים שלו, ודין עולה עמו ואינה יורדת הוא דין שולי יחסית, שלא בא לפתור אלא מקרי גבול בלבד.²⁵

שיטת שאר הראשונים - רש"י, הרמב"ן, הראב"ד והרשב"א כתבו בפשטות, שתמיד הולכים אחר מנהג בנות משפחתה ובנות משפחתו, ולא חלקו בין כר וכסת למזונות ושאר הדינים. ועל כן נראה שהם יפסקו גם במזונות שחייב כל אדם לספק לאשתו רמת חיים של בנות משפחתה. והסברא היא, שאשה מתחנת על דעת שיהיו לה חיים כמו שהתרגלה בבית אביה.

25. בפשטות, היינו אומרים שכסות דומה מאוד למזונות ואפילו נכללת בהם. ואם כן היינו מצפים לראות את אותם השיטות שראינו במזונות גם לגבי כסות, היינו שלרמב"ם יש איזה חיוב מינימלי, ואילו לשיטת התוספות לובשת לפי מה שהוא לובש, היינו מצבו הכלכלי. הרמב"ם בפרק יג אכן עקבי בשיטתו ומצטט את משנת המשורה בתור החיוב המינימלי שאדם חייב לאשתו. אבל הטור וכן השו"ע אינם עקביים בשיטתם ומצטטים את דברי הרמב"ם בתור חיוב בסיסי לכסות, דלא כשיטתם במזונות. נראה מפה, שצריך לומר שכסות הוא חיוב נפרד לחלוטין ממזונות וכן נראה מהברייתא המובאת במו, ב גבי שאר, כסות ועונה, שכסות נכתבת בתורה ובהבנת התנאים בנפרד ממזונות. וכן משמע מהרמב"ם שמנה אותם בחיובים נפרדים וכתב את דיניהם בפרקים שונים. לעצם העניין נראה שבכסות קבלו את שיטתו של ר' אליעזר בן יעקב בברייתא שם, שסובר שאת כל דיני התורה שאר כסות ועונה אפשר ללמוד לעניין כסות, ואם כן הבינו הראשונים שלכסות יש גדר מיוחד שאינו תלוי במצבו של הבעל בלבד אלא גם בדינים אוביקטיביים.